

М. С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ*

Місце міжнародних регіональних об'єднань та транснаціональних корпорацій в сучасній територіально-політичній організації світу

Rezümé A tanulmány feltárja a regionális nemzetközi szervezetek és multinacionális gazdasági társaságok hatásának a jellegét és mechanizmusát a világ politikai térszerkezetének az átalakulására. A szerző elemzi a nemzetgazdaságokkal való kölcsönhatásuk ellentmondásait. Megalopozza a nemzetállami rendszer vezető szerepe fenntartásának a célszerűségét a világ politikai térszerveződésében.

Резюме Розкрито характер та механізми впливу міжнародних регіональних об'єднань та транснаціональних компаній на трансформацію політичного простору світу. Проаналізовано суперечності їхніх взаємин із національними економіками. Обґрунтовано доцільність збереження провідної ролі системи національних держав в територіально-політичній організації світу.

Територіально-політична структура сучасного світу формується насамперед особливостями розміщення держав, а також усією сукупністю їхніх співвідношень (сусідства, впливу, залежності, тяжіння тощо). Однак в сучасних глобальних геополітичних взаєминах помітним є зростання ролі регіональних міжнародних об'єднань, а також транснаціональних корпорацій та міжнародних банків, що актуалізує дискусію про напрями трансформації політичного простору, зумовлюючи і неоднозначну оцінку нових тенденцій в науковій аналітиці. Зокрема, в українській суспільно-географічній літературі Ю. Брайчевський, В. Стафійчук, Б. Яценко¹ акцентують увагу на зростанні геополітичної значущості транснаціональних корпорацій з огляду на все більшу концентрацію ними фінансових ресурсів та економічних можливостей загалом. Аналітики в галузі міжнародних економічних відносин розглядають геополітичну роль транснаціональних об'єднань в контексті глобалізаційних процесів та суперечностей їхнього співвідношення з національними економіками². Як чинник уніфікації глобального політичного простору, передумову формування світового уряду і нового світового порядку розглядають роль міжнародних економічних організацій і транснаціональних корпорацій і в деяких резонансних геополітичних моделях, зокрема у геоекономічних підходах Ж. Атталі³. Однак, у більшості публікацій з цього приводу переважає або механічне відображення зростання економічної та політичної ролі міжнародних регіональних об'єднань, або ідеологічна апологетика незворотності тотальної уніфікації усіх аспектів політичного та економічного життя сучасного світу під впливом нових суб'єктів. З огляду на це, гостро відчутною є необхідність всебічного критичного аналізу нових тенденцій та можливих їхніх можливих наслідків, зокрема, в контексті окреслення перспектив національних держав та глобальної політичної стабільності, що і є основним методологічним принципом реалізованого у цій статті підходу.

Отже, на сьогодні у світі функціонує близько 60 міжнародних організацій, які діють на основі своїх статутів, та кілька сотень т. зв. міжнародних параорганізацій (міжнародних клубів), які не мають відкритих статутних документів («Велика вісімка», «Велика індустріальна двадцятка», Більдерберзький клуб, Всесвітній

*Доктор географічних наук, професор кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка, завідувач кафедри географії Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

¹ Політична географія і геополітика / Б. П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Брайчевський та ін. К., 2007. С. 183 – 185.

² Глобалізація і безпека розвитку. Монографія // О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. К., 2001. С. 105-115.

³ Аттали Ж. На порозі нового тисячелеття. М., 1993.

економічний форум та ін.). Усі міжнародні організації поділяються за своєю метою, впливовістю, територією охоплення, характером членства і повноважень. І якщо на загальнополітичні міжнародні організації (ООН, Рада Європи, Організація Американських Держав, Африканський Союз та ін.) покладаються найбільші сподівання щодо формування цілісної системи міжнародного права та принципів співпраці між державами, підтримки миру і розв'язання різноманітних конфліктних ситуацій, то створення низки регіональних територіально-політичних об'єднань відображає одну з сучасних тенденцій до інтенсифікації регіональної співпраці, значущість чинника географічного положення, спільності регіональних інтересів.

В контексті європейських інтеграційних процесів унікальним гео економічним і геополітичним феноменом став Європейський Союз, який упродовж кількох десяти років перетворився з регіональної економічної організації, в основі якого були інтереси Німеччини та Франції, у велике тісне територіально-політичне об'єднання із спільними управлінськими структурами та політичними кордонами. На початок 2010 року ЄС охоплював майже усю Європу, включаючи 27 держав. Лише Ліхтенштейн, Швейцарія, Норвегія, Ісландія та деякі пострадянські та постюгославські держави не є її членами, хоча деякі з них (Ісландія, Хорватія, Македонія) є реальними претендентами на членство в ЄС на новому етапі розширення. Ще кілька держав є асоційованими членами цієї організації.

Створення ЄС забезпечило не лише економічні, але й важливі геополітичні результати для усієї Європи: усунення тривалої історичної поляризації взаємин Німеччини і Франції, інших міждержавних суперечностей, подолання напруги щодо кордонів та ін. Попри тісні інтеграційні зв'язки, наявність спільних структур, яким держави-члени ЄС передали частину свого суверенітету, ця організація все ще залишається об'єднанням національних держав, пов'язаних єдиними принципами організації, економічної та зовнішньої політики. ЄС у багатьох випадках продемонстрував свою ефективність, зокрема, щодо економічного і соціального піднесення нових членів, допомоги деяким країнам під час економічної і фінансової кризи, яка розпочалася у 2008 році. ЄС сприяв і формуванню особливої європейської ідентичності та системи цінностей, в центрі яких повага до потреб людини, пріоритети громадянського суспільства. Однак, у функціонуванні ЄС є і низка суперечностей, пов'язаних з варіантами розвитку, особливо у випадку, якщо політичною елітою ЄС буде взят курс на трансформацію в конфедеративну чи навіть федеративну державу. І хоча реалізація цього варіанту є мало ймовірною, адже неухильне розширення бюрократичного апарату ЄС, загроза втрати значної частини суверенітету, а також і контролю над деякими своїми прикордонними регіонами (це особливо актуально для Польщі, Словаччини, Чехії) так чи інакше спричинить в багатьох державах ЄС сильні невдоволення, частково помітні уже в сучасних умовах. Однак, прагнення нав'язати ЄС форму єдиної наддержавної структури є на сьогодні добре вираженими (єдиний уряд, парламент, грошова одиниця, символіка, законодавство, просування ідеї єдиного президента та ін.). Була зроблена спроба і прийняття єдиної конституції ЄС, а конституція, як відомо, – це вже елемент не міжнародного, а державного права. Окрім перспектив розвитку, проявляється і певна асиметричність інтересів фундаторів ЄС, насамперед Німеччини та Франції, та нових членів. Помітними є і суперечності геософського характеру, зокрема, щодо дистанціювання ідеології ЄС від засадничих принципів християнства, яке і стало основою європейської цивілізації. За таких умов ЄС, не ідентифікуючись із християнством, втрачатиме культурно-цивілізаційні і моральні орієнтири.

Позитивні моменти функціонування ЄС дали поштовх формуванню інших міждержавних інтеграційних економічних об'єднань, деякі з яких мають підстави стати і чинниками геополітичного впливу. Це насамперед стосується об'єднання

«НАФТА», членами якого є три великі північно-американські держави (Канада, Мексика та США). Інтегруючи величезний ресурсний та людський потенціал, «НАФТА» уже сьогодні є одним з найпотужніших у світі геоекономічних полюсів із сприятливими передумовами подальшого розвитку. В регіоні Південно-Східної Азії, враховуючи і його політичну нестабільність (поширення внутрішніх територіально-політичних конфліктів), а також проблеми нерівномірності економічного розвитку (тут зосереджені як економічно-прогресуючі, так і дуже бідні держави), питання координації економічного розвитку в рамках АСЕАН (Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни) може мати і позитивні геополітичні наслідки щодо оптимізації і міждержавних, і внутрішньодержавних взаємин, а також зміцнення економічного та політичного значення регіону загалом.

Різні зусилля щодо міжнародно-регіональної співпраці (створення зон вільної торгівлі, митних союзів та ін.) з різною успішністю проявляються і в інших регіонах світу (басейні Карибського моря, Південній Америці, Південній Азії, Західній Африці та ін.). У формуванні таких структур є об'єктивні потреби економічних взаємин сусідніх держав, але помітним тут є також і штучне нав'язування ідеологами глобалізації різних наддержавних проєктів, адже «ескалація» економічної глобалізації дає більші можливості лідерам світової економіки контролювати економічні процеси в національних державах. З огляду на це, ефективність інтеграційних зусиль залежатиме від того, наскільки в процесі міжнародно-регіональної співпраці вдасться, по-перше, збалансувати інтереси різних суб'єктів (окремих держав, регіональних об'єднань, транснаціональних корпорацій), і по-друге, чи будуть в процесі інтеграції призупинені тенденції до подальшої економічної поляризації світу, яка уже стала не лише геоекономічною, але й актуальною геополітичною проблемою.

Одним із засобів мирної трансформації геополітичного середовища колишнього СРСР в систему суверенних країн стало заснування Співдружності Незалежних Держав (СНД), хоча Росія як колишня метрополія і спадкоємець СРСР проєктувала СНД як наддержавне утворення, передумову поступового відновлення єдиної великої держави. Однак такі плани не відповідали інтересам інших членів, які переважно розглядали СНД як форму безконфліктного розлучення колишніх республік Радянського Союзу. Відсутність узгодженої моделі функціонування СНД, його структурна асиметричність відразу засвідчили неефективність цієї організації у вирішенні територіально-політичних проблем держав-членів організації, а загалом і її безперспективність.

На фоні послаблення міжнародної впливовості ООН, а також загальнополітичних континентальних і субконтинентальних організацій, яке почало проявлятися у кінці ХХ ст., зросла геополітична роль різних міжнародних регіональних та глобальних параорганізацій (закритих клубів, форумів), які часто діють за аналогією із середньовічними таємними товариствами і, об'єднуючи лише окремі впливові середовища різних країн, намагаються непрозорими засобами здійснювати великий вплив на сучасні процеси. Такі тенденції відображають певний відхід від Декларації про принципи міжнародного права, прийнятої ООН у 1970 році, і негативно впливають на формування чітких, прозорих механізмів у міжнародних відносинах.

Іншою характерною ознакою сучасності є зростання міжнародного значення транснаціональних компаній (ТНК) – виробничих та невиробничих корпорацій, а також банків, які мають широку мережу представництв в інших державах, що виробляють значну частку загального продукту. Транснаціональні компанії є насамперед важливими суб'єктами міжнародних економічних відносин, адже лише близько сотні ТНК забезпечують за оціночними даними ООН 50% світового виробництва, понад 70% світової торгівлі. ТНК концентрують величезні фінансові ресурси, а бюджети деяких з них перевищує бюджети невеликих держав. Але економічні наслідки

діяльності транснаціональних компаній є доволі суперечливими. Є тут і низка позитивів, зокрема, щодо передачі досвіду організації та управління, перерозподілу капіталовкладень у менш розвинуті держави, підвищення технічного рівня економіки різних віддалених територій, що важливо з огляду на високий наукомісткий характер продукції транснаціональних компаній. Однак, експерти вказують і на негативні геоекономічні моменти діяльності ТНК, пов'язані з економічним експансіонізмом, ігноруванням ними інтересів цілих секторів національних економік, зростанням загроз швидкого поширення кризових явищ через збільшення економічної взаємозалежності, а також з монопольним формуванням цін на свою продукцію. Громадські екологічні організації звертають увагу і на нераціональне використання ТНК природних ресурсів у районах розміщення своїх представництв та ін.

Ще більш суперечливий характер має геополітична роль ТНК як на глобальному рівні, так і на рівні окремих держав. Зокрема, у глобальному аспекті ТНК дуже зацікавлені у формуванні єдиних політичних умов для діяльності своїх підрозділів, підтримуючи політичну й економічну уніфікацію та інтеграцію держав на основі чітко визначених принципів. Водночас середовище ТНК є найбільш сприятливе до поширення різних концепцій мондіалізму, в основі яких уявлення про недоцільність в умовах глобалізації національної державності і відповідно необхідність утворення загальносвітових урядових структур. Звідси і відповідна деструктивна діяльність на послаблення впливу суверенних держав. На внутрішньодержавному рівні поширеним є і пряме втручання у внутрішньополітичні взаємини, приведення до влади залежних політичних режимів. Водночас деякі великі ТНК жорстко відстоюють геополітичні інтереси країн свого базування. Так, російський Газпром, який формально також належить до ТНК, виступає одним з основних важелів геополітики Росії, намагаючись поставити Європу та навіть деякі азійські держави в економічну, а відтак і політичну, залежність від постачань російського газу. Особливо жорсткий геополітичний тиск здійснює Газпром на пострадянському просторі, нав'язуючи кабальні угоди, будуючи обхідні газопроводи, захоплюючи газотранспортні системи, нафтопереробні заводи. Такі деструктивні дії поєднуються із прямим втручанням у політичне життя Білорусі, Молдови, України та ін. держав.

Особливо значною є концентрація ТНК в інформаційній сфері та сфері комунікацій, що дає їм змогу здійснювати помітні культурно-інформаційні впливи, які також можуть мати й геополітичні наслідки. Разом з об'єктивними і позитивними процесами інформатизації в процесі глобалізації відбувається і нав'язування стереотипів масової культури і нігілістичного світогляду, нівеляція етнокультурних традицій і моралі, обмеження впливу традиційних церков. Тобто ТНК в галузі інформації та комунікацій мають потужний інструментарій маніпулювання геополітичною свідомістю широких верств населення. Ще однією характерною рисою діяльності транснаціональних корпорацій в інформаційно-культурній сфері є зростання інформаційного значення великих мов, насамперед англійської, французької, іспанської, німецької, а на пострадянському просторі – і російської, внаслідок чого може змінюватись і структура населення за розмовною мовою, особливо у поєднанні з міграційними процесами та процесами асиміляції й акультурації. Так, саме під дією цих чинників у Бельгії в останні десятиліття зростає частка франкомовного населення і зменшилась частка громадян з розмовною фламандською мовою, спричинивши і певні внутрішньо-геополітичні суперечності.

Отже, враховуючи усі суперечливі моменти, на міждержавному рівні доцільно узгодити загальні принципи вдосконалення міжнародно-правових та міжнародно-економічних відносин з тим, щоб обмежити негативні впливи економічної глобалізації, сприяючи водночас позитивним тенденціям міжнародної економічної співпраці. З погляду генези сучасна територіально-політична організація світу є втіленням

різновекторних процесів, відображаючи і зростання ролі таких нових впливових суб'єктів, міжнародні регіональні об'єднання та транснаціональні корпорації. Але, виходячи і з позицій функціонування, і з позицій стабільності, і з позицій безпеки, у сучасному світі немає розумної альтернативи системі національних держав та етнонаціональних федерацій як природній основі територіально-політичної організації, оптимальність чого підтверджує політична історія та практика міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

- Аттали Ж. *На порозі нового тисячелеття*. М., 1993.
- Глобалізація і безпека розвитку. Монографія* // О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. К., 2001.
- Дністрянський М. С. *Політична географія та геополітика України*. Тернопіль, 2010.
- Політична географія і геополітика* / Б. П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Браїчевський та ін. К., 2007.

2010.09.15.

Tanévnyitó ünnepség.